

صفحات ۱۹۸ - ۱۷۷

ضرورت امر به معروف و نهی از منکر در عصر حاضر با رویکرد قرآنی و روایی

اصغر عابدزاده^۱

چکیده

انسان به لحاظ وجدان درونی و ترقیات برونی، خواهان خوشبختی و سعادت‌مندی است و براین اساس می‌خواهد در یک جامعه ایده آل و در کنار انسان‌های مترقی و متعالی به حیات خود ادامه دهد. انسان‌هایی که آزاده، وظیفه‌شناس، خداشناس، منصف و منطقی باشند. آنچه ارتباط انسان‌ها را به هم نزدیک می‌کند اطاعت از قوانین الهی و شریعت نبوی و علوی است. امر به معروف و نهی از منکر از جمله این قوانین و دستور شریعت است که موجب سلامتی جسمی و روحی انسان‌ها، آبادی و عمارت سرزمین‌ها، امنیت شهرها و در نهایت موجب تشیید خلافت انسان از سوی خدا بر روی زمین است. اما عواملی مانند ضعف اعتقادات، مسائل اقتصادی، تبلیغات منفی و... می‌توانند به عنوان مخلات و آسیب‌های این امر، موجب تعطیلی و کم‌رنگی فریضه مهم امر به معروف و نهی از منکر گردند. مقاله حاضر به روش توصیفی تحلیلی و ابزار کتابخانه‌ای، این مبحث را تحقیق نموده است.

واژگان کلیدی

قرآن، احادیث، امر به معروف، نهی از منکر، عصر حاضر.

۱. عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، تبریز، ایران.

طرح مسأله

انسان از بدو خلقت به دنبال تکامل فردی و اجتماعی است و قرآن مجید سه اصل را موجب دوام و تکامل جامعه می‌شمارد: عدالت، امر به معروف و نهی از منکر. (کمالی دزفولی، سیدعلی، ۱۳۶۴، شناخت قرآن، ص ۶۵۰)

بر این اساس انسان همواره از اعمال نیک خرسند و از اعمال زشت گریزان است. بشر به مقتضای طبیعت انسانی اش هرچیز را از هرکسی قبول نمی‌کند هرچند احساس نیاز بکند حتی نوع رفتار، گفتار و کردار در پذیرش امر نقش به‌سزایی خواهد داشت بدینجهت با توجه به متون قرآنی و روایی و با عنایت به فطرت انسانی شرایط چندی بر مسئولان این امر ذکر شده است. اما از میان این شرایط و شرایطی دیگر که از ذکر آنها در این مجال خودداری شد مهمترین شرط «رضایت الهی» است. آمران به معروف و ناهیان از منکر باید بدانند والاترین و موثرترین مرحله این مسأله زمانی است که رضای خدا را شرط اصلی بدانند و خود را آراسته به اخلاق حسنه و اخلاق نیک نموده و در حقیقت در عمل داعی حق باشند و نه در ظاهر که در اینصورت دعوت آنها اجابت نخواهد شد.

در تمام نظام‌های سیاسی گروهی بر این امر گمارده شده‌اند و مأمور اجرای صحیح قانون هستند و متخلفان را از طریق قانونی مجازات می‌نمایند. اما در نظام سیاسی اسلام تنها مأموران منتخب مجری قانون نیستند بلکه تمامی مردم نسبت بهم مسئولند: کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیت (علامه مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۴ق، بحارالانوار، ج ۷۲، ص ۳۸) این حق نظارت عمومی و قانونی که ضامن اجرای عدالت و موجب سعادت و هدایت و نیل به کمال انسانیت است «امر به معروف و نهی از منکر» نامیده می‌شود. این امر با مصادیق گسترده اش همان تضامن اجتماعی است.

پس برای نیل به مدینه فاضله و بهره‌مندی از مزایای آن، امر بمرعوف و نهی از منکر شرط اصلی شمرده میشود. متأسفانه در جوامع کنونی این امر مهم بدست فراموشی سپرده شده و به اجرای آن چندان توجهی نمی‌شود. از طرف دیگر با فراموش کردن عملی این فریضه، بحث‌های علمی آنهم بسیار کمرنگ شده و از قلمفرسایی و کتابت مقالات، جزوات و پرداخت‌های علمی چندان رونقی مشاهده نمیشود و در عوض جای آنرا «تبلیغ

امواج» گرفته و تبلیغات منفی صوتی و تصویری بر تبلیغات مثبت غلبه نموده است و رفته رفته امروز را با هلاکت عواطف و انسانیت مواجه می سازد.

معروف و منکر چیست؟

"معروف" در لغت به معنای شناخته شده، مرسوم، خوب و متداول و "منکر" به معنای ناشناخته، کارهای زشت و امور ناشناس می باشد. (مکارم شیرازی، ۱۴۲۱، ۳/۳۷)

عمل به معروف دارای ثواب الهی است و منکر جزء ضد ارزش های دینی و مانع حاکمیت و تثبیت معنویت در زندگی انسانها محسوب می گردد و از این رو در یک جامعه دینی با آن مبارزه می شود. (سبزه ای، ۱۳۷۵، ۱۴)

امر به معروف، امر و فرمان است به آنچه مطابق کتاب و سنت است و نهی از منکر باز داشتن از چیزهایی است که نفس و شهوت به آن تمایل دارد.

معروف هر آن کردار و رفتار و اعتقاد پسندیده ای است که عقل سلیم انسان بدان حکم و قرآن و سنت آن را تأیید می کند. از این منظر هر خیر و خوبی در دامنه معروف می گنجد. (محدث نوری، ۱۴۰۸، ق، ۱۲/۳۳۷)

منکر بر خلاف معروف ضد ارزش های دینی و مانع حاکمیت و تثبیت معنویت در زندگی انسانها محسوب می گردد و از این رو باید در یک جامعه دینی با آن مبارزه شود. پس می توان گفت: هر عملی که موجب رشد و کمال آدمی شود و از نظر شرع و عقل «ارزش» شمرده شود، معروف و هر عملی که باعث انحطاط فرد و اجتماع گردد و ضدارزش شمرده شود، منکر نامیده می شود.

پیشینه عملی امر به معروف و نهی از منکر در تاریخ اسلام

با توجه به اینکه امر به معروف و نهی از منکر از اصول عملی اسلام است و بارها در قرآن کریم و احادیث به صراحت بر آن ها اشاره شده است بنابراین می تواند یک سابقه و پیشینه عملی و منطقی داشته باشد در حدود هزار سال پیش توجه به اهمیت این مسأله مسلمانان را واداشت در جوامع و حکومت اسلامی دایره و تشکیلاتی ویژه بوجود آورند تا مسئولیت و اجرای این قضیه را بر عهده گیرد که در تاریخ اسلام به «دائرة حسیبه یا احتساب» معروف است و قرن ها با این نام ادامه حیات داده است. گرچه تاریخ دقیق

پیدایش این عنوان و حتی این نوع تشکیلات مشخص نیست ولی شواهد تاریخی نشان از آن دارد که به احتمال قوی از اواخر قرن سوم یا اوایل قرن چهارم بوده باشد. آنچه قابل توجه است این که این تشکیلات براساس امر بمعروف و نهی از منکر بوجود آمده و براساس اعتقادات دینی بنا نهاده شده است مانند دایره قضا (تشکیلات قضائی)^۱، دایره مظالم (شهربانی) که البته تمامی این دوائر وابستگی کلی به حکومت داشتند.

اصطلاح حسبه در مورد امر بمعروف و نهی از منکر یک اصطلاح مستحدثی است که از همان زمان بوجود آمدن دایره حسبه بر آن استعمال شده است والا در متون قرآنی و روایی چنین شواهدی مشاهده نمی‌شود. این کلمه رفته رفته برای خود جا پیدا کرد و تا آنجا که برخی از علما و فقها فصل مستقلی در کتاب‌های خود برای آن اختصاص دادند مثل: «باب الحسبه» و «کتاب الحسبه». شهید اول در کتاب «دروس» از امر بمعروف و نهی از منکر تحت عنوان «کتاب الحسبه» نام برده است.

این فریضه یکی از امور مهمی است که در تاریخ اسلام بوجود آمده و بنا به درخواست مردم در مورد اجرای احکام و مقررات اسلامی عملی گردیده است و نتایج اثر بخشی هم داشته است و حتی کتابهای مفیدی هم در مورد حسبه و وظائف محتسب بقلم تحریر درآمده است.

امر به معروف و نهی از منکر یک نظارت همگانی است

امر به معروف و نهی از منکر به عنوان اصل نظارت عمومی در جامعه اسلامی نیرومندترین پشتوانه اجرایی قوانین اسلام است. به این معنا که خداوند متعال به منظور پیاده شدن قوانین حیات بخش اسلام، علاوه بر همه پیش‌بینی‌های دیگر وظیفه نظارت بر اجرای صحیح آن را بر عهده همه آحاد جامعه گذاشته است.

براین اساس هر فرد مسلمان با انجام امر به معروف و نهی از منکر به اجرای صحیح احکام اسلام کمک کرده و در واقع یک نیروی اجرایی و ناظر جدی آن محسوب

۱ - از زمان خلیفه دوم، امر قضاء را غیر از شخص خلیفه، قضات با فرمان خلیفه عهده‌دار شدند.

می‌شود. در نتیجه هر فرد و گروهی همواره چشمان بیدار امت اسلامی را مراقب خویش دانسته و خود را ناگزیر می‌بیند تا مقررات و ضوابط اسلامی را رعایت نماید.

امر به معروف و نهی از منکر از جهات مختلف عمومیت دارد با این توضیح که: اولاً همه انسان‌ها از کوچک و بزرگ مشمول این حکم هستند یعنی این وظیفه بر عهده فرد یا گروه خاصی نیست بلکه یک نظارت همگانی است و بر عهده همه افراد جامعه گذاشته شده است.

ثانیاً این حکم در تمامی زمان‌ها قابل اجراست و در صورت رعایت مراتب اجرای آن هیچ قدرتی نمی‌تواند از اجرای آن جلوگیری نماید.

ثالثاً همه احکام و مسائل شرعی، اجتماعی، سیاسی، اخلاقی و فرهنگی را شامل می‌شود و تمامی مسائل فردی و فرعی و اجتماعی و کلی را در نظر می‌گیرد.

امر به معروف و نهی از منکر، بهترین و زیباترین نشانه توجه به امور خلق و توجه به مسائل مسلمانان است. توجه به این امر یعنی در برابر دیگران احساس مسئولیت کردن، دغدغه هدایت و ارشاد دیگران را داشتن یعنی هنگامی که می‌بینیم دیگران در حال افتادن در چاه ضلالت و شقاوت‌اند، ساکت و خاموش ننشینیم. امر به معروف و نهی از منکر، یعنی احساس مسئولیت در برابر حقیقت.

اسلام با وضع قانون «امر به معروف و نهی از منکر» سیستم نظارتی و کنترل فراگیری را بوجود آورده که براساس انجام واجب الهی، فرد را مکلف می‌کند تا حرکت‌های مثبت و منفی دیگران را ملاحظه کند» و در موارد لازم عکس‌العمل مناسب را نشان دهد.

ذکر این نکته هم لازم است که «امر به معروف و نهی از منکر» تنها اختصاص به اسلام و مسلمانان ندارد و در ادیان و آئین‌های قبلی هم وجود داشته است. قرآن کریم از زبان لقمان که سال‌های سال قبل از اسلام زندگی می‌کرد خطاب به فرزندش می‌فرماید:

« يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ انْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ اصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَالِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ. » (لقمان/ ۱۷)

ترجمه: پسر من نماز را برپا دار و امر به معروف و نهی از منکر کن و در برابر مصیبت‌هایی که به تو می‌رسد شکویا باش که این از کارهای مهم است.

امر به معروف و نهی از منکر در آیاتی از سوره مبارکه آل عمران قرآن مملو از امر و نهی الهی است، امر به کارهای نیک و نهی از اعمال ناپسند. انتخاب آیات مربوط به سوره آل عمران به صورت انتخابی و اختصاری است چون مجال این نوشته به پرداخت موضوع بیش تر از این را نمی دهد.

وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. (آیه ۱۰۴)

ترجمه: باید از میان شما جمعی دعوت به نیکی کنند و امر به معروف و نهی از منکر نمایند و آنها رستگارانند.

اگر به آیه قبل از این آیه توجه نمایم خداوند متعال مردم را به اتحاد و یکپارچگی دعوت می نماید و آنها را از تفرق و پراکندگی پرهیز می کند: «واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا...». و نیز اگر به آیه بعد از آیه مذکور هم توجه شود در این آیه هم باز هم تفرقه و جدایی مورد نهی و نکوهش قرار گرفته اند:

«ولا تگنونا کالذین تفرقوا واختلّفوا...»

قرار گرفتن آیه مربوط به امر به معروف و نهی از منکر در میان دو آیه ای که مردم به اتحاد و یکپارچگی دعوت شده اند شاید بخاطر آن است که در نظام اجتماعی از هم پاشیده، یا قدرت دعوت به خیر و معروف وجود ندارد و یا اینکه این نوع دعوت ها موثر واقع نمی شود.

با عنایت به مضمون آیه ماقبل (دعوت به وحدت) و آیه مابعد (نهی از تفرقه و اختلاف) می توان گفت اگر امر به نیکی و نهی از بدی توأم با اتحاد و یکپارچگی باشد می تواند نیرومندترین دشمن را محو و نابود سازد. در مقابل ملتی که در میان افرادش نظارت همگانی نباشد، دچار هرج و مرج و اختلاف و پراکندگی می گردد.

مرحوم علامه طباطبائی گوید: «جای تردید نیست که علم و عمل با یکدیگر نسبت متعکس دارد یعنی علم قوی ترین داعی عمل و عمل نیز قوی ترین وسیله ازدیاد علم می باشد.

اگر در اجتماعی، دانش و علم نافع و عمل صالحی باشد، برای دوام و پایداریش باید

افراد را از منحرف شدن از راه خیر باز دارند و مردم همدیگر را هم به طی کردن راه خیر تشویق نمایند. این همان دعوتی است که با تعلیم و آموزش و امر به معروف و نهی از منکر شروع می‌شود. چنانکه در آیه مورد بحث به عنوان «يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» از آن یاد شده است.

از اینجا سر اینکه خدای متعال از خیر و شر تعبیر به «معروف و منکر» فرموده روشن می‌گردد، زیرا اساس کلام بر چنگ زدن به رشته الهی و اتحاد و برادری نهاده شده است. واضح است اجتماعی که راه زندگی‌اش را چنین قرار داد؛ اعمال معروف نزدش همان خیر و منکرات جز شر چیز دیگری نخواهد بود و در اصل نامگذاری با نظر دین است، یعنی دین «خیر و شر» را به عنوان «معروف و منکر» می‌شناسد. (طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۳۶۳، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۳، ص ۶۰۷)

«كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ.»
(آیه ۱۱۰)

ترجمه: شما بهترین مردمی هستید که برای مردم ظاهر (گزیده) شده اید. به خوبی‌ها فرمان می‌دهید و از بدی‌ها و زشتی‌ها، نهی می‌کنید و به خدا ایمان دارید.

در آیه قبلی مرحله خاصی از امر به معروف و نهی از منکر که توسط گروه خاصی باید انجام بگیرد مدنظر بوده ولی در این آیه فریضه امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک فریضه همگانی مدنظر قرار گرفته است، چون مقصود از «ناس» عموم بشر بوده و منظور از «امه» جماعتی است که دارای هدف و مقصد خاصی باشند بنابراین مفهوم آیه چنین خواهد بود: شما جماعت مسلمان بهترین امتی هستید که خدا آن‌را برای مردم جهان نمایان کرد، زیرا متحد و متفق بوده، ایمان به خدا دارید و به دو فریضه مهم امر به معروف و نهی از منکر عمل می‌کنید. بدیهی است بزرگ داشتن امت اسلامی بخاطر اعتقادات قلبی و به خاطر انجام دستورات الهی که از اهم آنها انجام امر به معروف و نهی از منکر است.

انجام امر به معروف و نهی از منکر به قدری مهم است که معیاری برای امتیاز امت اسلامی محسوب شده است، پس بهترین امت بودن با شعار نیست بلکه با ایمان به خدا داشتن و انجام امر به معروف و نهی از منکر میسر می‌شود. بنابراین، اولاً بهترین امت بودن با

عمل است نه با شعار. ثانیاً امر و نهی زمانی موثر است که از ایمان به خدا سرچشمه گرفته باشد. ثالثاً امر به معروف و نهی از منکر زمانی عملی می‌شود که مسلمانان بصورت متحد و متفق باشند. رابعاً همچنان که ایمان به خدا منشأ بروز و لزوم امر به معروف و نهی از منکر است امر به معروف و نهی از منکر هم موجب حفظ و تقویت ایمان به خداست.

امر به معروف و نهی از منکر در کلام پیامبر اکرم (ص)

پیامبر اسلام به عنوان خاتم پیامبران و گل سرسبد آنها رابط اصلی و مهم بین خدای تعالی و بندگان اوست و هر عمل او برگرفته از دستورات الهی بوده و مصلحت بندگان خدا را در بر می‌گیرد بنابراین فرمایشات گهربار آن حضرت در مورد امر بمرعوف و نهی از منکر هم برگرفته از فرمایشات خدای متعال در قرآن می‌باشد. حضرت محمد (ص) در جاهای متعددی بر اهمیت موضوع امر به معروف و نهی از منکر اشاره فرموده که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

مَنْ أَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ فَهُوَ خَلِيفَةُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ وَ خَلِيفَةُ اللَّهِ وَ خَلِيفَةُ كِتَابِهِ. (طبرسی، فضل بن حسن، ۵۳۶ ق، تفسیر مجمع البیان، ج ۴، ص ۴۸۴)

ترجمه: هر کس امر به معروف و نهی از منکر کند جانشین خداوند در زمین و جانشین رسول خدا و جانشین کتاب اوست.

چنان که از روایت فوق برمی‌آید امر و نهی کنندگان مورد تأیید خداوند متعال و پیامبرش و مورد پسند قرآن کریم است و این امر امکان پذیر نیست مگر به واسطه کاری که انجام داده‌اند و نتیجه‌ای که حاصل گشته است.

مَنْ أَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ أَوْ نَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ دَلَّ عَلَى خَيْرٍ أَوْ أَسَارَى بِهِ فَهُوَ شَرِيكٌ وَ مَنْ أَمَرَ بِسُوءٍ أَوْ دَلَّ عَلَيْهِ أَوْ أَسَارَى بِهِ فَهُوَ شَرِيكٌ. (الحرالعالمی، الشیخ محمد بن الحسن، ۱۴۰۱ ق، وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۳۹۸)

ترجمه: کسی که به کار خوبی امر کند یا از کار بدی نهی کند یا بر کار خوبی راهنمایی کند یا به آن اشاره نماید در آن کار خوب شریک است. و کسی که به کار بدی امر کند یا به آن راهنمایی و یا به آن اشاره نماید در آن بدی شریک است.

پیامبر اسلام (ص) در این روایت امر کنندگان، راهنمایی کنندگان و حتی اشاره

کنندگان به کارهای پسندیده و خوب را همانند کسانی می‌داند که انجام دهندگان کارهای خوب هستند و برعکس امر کنندگان، راهنمایان و اشاره کنندگان به اعمال زشت و نامطلوب را همانند کسانی می‌داند که خود اهل کارهای زشت هستند.

لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى، فَإِذَا لَمْ يَفْعَلُوا ذَلِكَ، نُزِعَتْ عَنْهُمْ الْبَرَكَاتُ وَ سَلَّطَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ نَاصِرٌ فِي الْأَرْضِ وَ لَا فِي السَّمَاءِ. (مجلسی، ملا محمدباقر، ۱۴۰۴ق، بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۹۴).

ترجمه: مردم همیشه در خیر هستند تا زمانی که امر بمعروف و نهی از منکر کنند و همدیگر را بر خوبی یاری دهند، و هرگاه این امور را انجام ندهند برکات از آنها گرفته می‌شود، بعضی از آنها بر بعضی دیگر سلطه پیدا می‌کنند و هیچ یآوری در زمین و آسمان برای آنها نخواهد بود.

در این روایت رسول خدا (ص) خیر و شادی انسان‌ها را در زندگی مرهون امور زیر می‌داند:

اول، امر بمعروف؛ دوم، نهی از منکر؛ سوم، همکاری در امور خوب و پسندیده. نکته مهم این که اگر امور فوق بدست فراموشی سپرده شود اثرات منفی زیادی بوجود می‌آید:

برکات از زندگی گرفته می‌شود، بعضی به بعضی تسلط عدوانی می‌یابد و مهم‌تر از همه اینکه افرادی که این بلاها شامل حالشان باشد در زمین و آسمان یار و یآوری نخواهند داشت.

الْجِهَادُ أَرْبَعِينَ: الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الصَّدَقُ فِي مَوَاطِنِ الصَّبْرِ وَ شَتَائِنُ الْفَاسِقِ. (تابنده، ابوالقاسم، ۱۳۶۳، نهج الفصاحه، حدیث ۱۳۳۸)

ترجمه: جهاد بر چهار نوع است: امر کردن به کارهای نیک، نهی کردن از کارهای زشت، راستی در جاهایی که باید صبر نمود و اظهار تنفر از انسان‌های فاسق.

جهاد که یکی از واجبات الهی بر بندگان است و اهمیت آن در حفظ حریم و در حفظ دین، شرافت و نوامیس مردم بر هیچکس پوشیده نیست در این روایت بر چهار نوع تقسیم شده است و این نشانگر اهمیت مسئله امر به معروف و نهی از منکر است و از طرف

دیگر کنترل آدمی در مواقع صبر مانند مصیبت‌ها و شادی‌ها و نیز اظهار تنفر در مقابل انسانهای بدکار از امور سخت و مشکل است و نوعی جهاد محسوب می‌شود. در نهایت می‌توان گفت رسول گرامی اسلام (ص) امر به معروف و نهی از منکر را از اهم واجبات شمرده و آنرا موجب سعادت و خوشبختی انسان‌ها دانسته و خیر و شادی آن‌ها را در سایه اجرای خوب امر بمعروف و نهی از منکر می‌داند. بدین جهت در موارد متعددی این امر را بر مسلمانان بازگو فرموده که در این قسمت به گزیده‌هایی از آن‌ها اکتفاء گردید.

امر به معروف و نهی از منکر در کلام حضرت علی (ع)

قَوَامُ الشَّرِيعَةِ الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ. (آمدی، عبدالواحد، ۹۹۵ق، غررالحکم و درر الکلم، ص ۵۱۸)

ترجمه: پابرجایی شریعت وابسته به اجرای امر به معروف و نهی از منکر است. براساس فرمایش حضرت علی (ع)، امر به معروف و نهی از منکر دو رکن اصلی شریعت اسلام است و هیچ دینی بدون ارکان خود نمی‌تواند پابرجا بماند. اَيَّاكُمْ وَالتَّوَابِرَ وَالتَّقَاطُعَ وَتَرَكَ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ. (آمدی، عبدالواحد، ۹۹۵ق، غررالحکم و درر الکلم، ص ۱۵۹)

ترجمه: مبدا که از همدیگر روی برگردانید و پیوند خود را بر هم زنید و نیز مبدا که امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنید.

در این روایت همچنانکه مردم از بی‌اعتمادی نسبت به هم و نیز از قطع پیوندهای خانوادگی برحذر داشته شده اند سفارش شده که مبدا امر به معروف و نهی از منکر را به دست فراموشی بسپارند.

فَمَنْ أَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ شَدَّ طُهُورَ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ نَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ أَرَعَمَ أُنُوفَ الْمُنَافِقِينَ. (فیض الاسلام، علی النقی، ۱۳۵۱، نهج البلاغه، ص ۱۱۰۰)

ترجمه: هرکس امر به معروف و نهی از منکر نماید بینی منافقین را به خاک می‌مالد. در این روایت دو امر مهم امر به معروف و نهی از منکر موجب اقتدار مومنین و سبب خواری و حقارت و هلاکت منافقین معرفی شده است.

مَنْ لَمْ يَعْرِفْ بِقَلْبِهِ مَعْرُوفًا وَ لَمْ يُنْكِرْ مُنْكَرًا قَلْبًا فَجَعَلَ أَعْلَاهُ أَسْفَلَهُ وَ أَسْفَلَهُ أَعْلَاهُ.
(فیض الاسلام، علی النقی، ۱۳۵۱، نهج البلاغه، حکمت ۳۶۷)

ترجمه: هر کس بطور قلبی معروف را نپذیرد و منکر را انکار نکند، قلبش واژگون می‌گردد، پس بر ترها را پایین و پست‌ها را بالا قرار می‌دهد.

از دیدگاه امام علی (ع) در این روایت آنچه موجب دریافت حقیقت می‌گردد پذیرفتن اصل "امر به معروف و نهی از منکر" از صمیم قلب است، در غیر این صورت حق را باطل و باطل را حق جلوه خواهد داد.

لَا تَتْرُكُوا الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ قِيُولِيَّ عَلَيْكُمْ شِرَارُكُمْ ثُمَّ تَدْعُونَ فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ. (صبحی صالح، ۱۴۱۲ق، نهج البلاغه، نامه ۴۷، ص ۴۲۲).

ترجمه: مبادا امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنید که در این صورت انسانهای شرور و بدکار بر شما تسلط می‌یابند و سپس هر قدر دعا کنید مورد قبول واقع نمی‌شود. از فرمایش مولا علی (ع) در این روایت چنین بر می‌آید که امر به معروف و نهی از منکر واجب است و در صورتی که اجرا نشود دو اثر منفی بر جامعه خواهد گذاشت: اول اینکه انسان‌های پست بر آن جامعه مسلط می‌شود و دوم اینکه صدایشان به جایی نمی‌رسد و خداوند دعایشان را به آسانی قبول نمی‌کند.

در جای دیگر آن حضرت ترک امر بمعروف و نهی از منکر را موجب محروم شدن از رحمت الهی می‌داند. (صبحی صالح، ۱۴۱۲ق، نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲، ص ۲۹۹)

حضرت علی (ع) به عنوان رادمرد نمونه اسلام اجرای امر بمعروف و نهی از منکر را بر همگان واجب می‌داند چرا که اجرای این دو فریضه مهم باعث می‌شود:

- ۱- شریعت اسلام پا بر جا بماند.
- ۲- دل‌های مردم به همدیگر نزدیک شود.
- ۳- مومنان قدرتمند شوند.
- ۴- منافقان و دورویان شکست خورند.
- ۵- خیر و سلامتی بر انسان‌ها روی آورد.
- ۶- مردم حق و باطل را به خوبی تشخیص دهند.

۷- جامعه از رحمت الهی برخوردار شود.

و ده‌ها اثرات مثبت دیگر که در صورت عدم اجرای امر به معروف و نهی از منکر، مردم از این اثرات محروم می‌گردند.

امر به معروف و نهی از منکر در کلام سایر ائمه (ع)

چون ذکر احادیث همه ائمه اطهار (ع) در اینجا به خاطر اختصار کلام میسر نیست بنابراین به بعضی از فرمایشات حضرت امام باقر (ع) و حضرت امام صادق (ع) و نیز فرمایشات امام رضا (ع) بسنده می‌کنیم.

امام باقر (ع) می‌فرماید:

إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ بِهَا تُقَدِّمُ الْفَرَائِضُ، هُنَالِكَ يُتَمُّ غَضَبُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْهِمْ فَيَعْمَهُمْ بِعِقَابِهِ فَيَهْلِكُ الْإِبْرَارُ فِي دَارِ الْفُجَّارِ وَالصَّغَارُ فِي دَارِ الْكِبَارِ، إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ سَبِيلُ الْأَنْبِيَاءِ وَمَنْهَاجُ الصُّلَحَاءِ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ بِهَا تُقَامُ الْفَرَائِضُ وَتَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ وَتُجَلُّ الْمَكَاسِبُ وَتُرَدُّ الْمِظَالِمُ وَتُعْمَرُ الْأَرْضُ وَ يُتَّصَفُ مِنَ الْأَعْدَادِ وَ يَسْتَقِيمُ الْأَمْرُ. (کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، ۱۴۰۵ق، فروع کافی، ج ۵، ص ۵۶)

ترجمه: امر بمعروف و نهی از منکر فریضه بزرگی است که در پرتو آن سایر فرایض برپاداشته می‌شود. آنجا که (امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنند) غضب خداوند به اوج می‌رسد و همه را با عذابش فرا می‌گیرد. پس نیکان در خانه بدان و خردسالان در خانه بزرگسالان نابود می‌شوند. همانا امر به معروف و نهی از منکر، راه پیامبران و شیوه صالحان است. فریضه بزرگی است که در پرتو آن واجبات دیگر برپا می‌شود، راه‌ها امن، تجارت و کسب‌ها حلال، مظالم به صاحبان اصلی‌اش بازگردانده، زمین آباد، حق از دشمنان گرفته می‌شود و حکومت تحکیم می‌یابد.

امام محمد باقر (ع) در این روایت اجرای فرایض دینی را وابسته به اجرای "امر به معروف و نهی از منکر" می‌داند و همچنین اجرای "امر به معروف و نهی از منکر" را موجب امن شدن راه‌ها، رونق تجارت‌ها، حلال بودن کسب‌ها، آباد بودن زمین، گرفتن حق از دشمن‌ها و قوی تر شدن حکومت‌ها می‌شود؛ بنابراین آن‌را راه پیامبران و روش صالحان

معرفی نموده است.

امام صادق (ع) می‌فرماید:

الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ خُلُقَانِ مِنَ خُلُقِ اللَّهِ فَمَنْ نَصَرَهُمَا نَصَرَ اللَّهَ وَ مَنْ خَدَلَهُمَا خَدَلَهُ اللَّهُ. (الحر العاملي، الشيخ محمد بن الحسن، ۱۴۰۱ق، وسائل الشيعه، ج ۱۱، ص ۳۹۸)

ترجمه: امر بمعروف و نهی از منکر دو صفت از صفات الهی هستند که هر کس در اجرای آن‌ها کمک کند خداوند آن را یاری می‌کند و هر کس آن‌ها را خوار و حقیر نماید خداوند آنرا خوار می‌نماید.

امام جعفر صادق (ع) در این روایت ضمن تشویق مردم به مسأله «امر به معروف و نهی از منکر» اهمیت این مسأله را برای مردم ترسیم می‌نماید که در واقع کمک به اجرای آن‌ها مساعدت و یاری خویش است از سوی خداوند متعال و برعکس در صورتی که آنرا خوار نمایند در حقیقت خود را خوار نموده‌اند:

وَيْلٌ لِقَوْمٍ لَا يُدِينُونَ اللَّهَ بِالْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ. (نوری، میرزا حسین، ۱۴۰۸ق، مستدرک الوسائل، ج ۱۲، ص ۱۸۱).

ترجمه: وای بر حال قومی که با امر بمعروف و نهی از منکر خود را به خدا نزدیک نمی‌کنند.

امام صادق (ع) امر به معروف و نهی از منکر را موجب نزدیکی به خداوند می‌داند و بدیهی است عدم توجه به امر بمعروف و نهی از منکر موجب دوری از خداوند می‌شود و این بدترین عذاب الهی است نسبت به بدترین بندگان الهی.

امام رضا (ع) می‌فرماید:

الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ بِاللِّسَانِ وَاجِبٌ. (ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، ۱۴۰۴ق، تحف العقول، ۴۴۴)

ترجمه: امر به معروف و نهی از منکر بوسیله زبان واجب است.

امام هشتم شیعیان در این روایت به مرحله مهمی از مراحل امر به معروف و نهی از منکر اشاره فرموده و این نشان از اهمیت قضیه است.

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَرَفَةَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَالَحَسَنِ الرَّضَا (ع) يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) يَقُولُ إِذَا أُمَّتِي تَوَاكَلَتِ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَلْيَأْذُنُوا بِوَقَاعِ مَنْ اللَّهِ تَعَالَى. (الحر العاملي، الشيخ محمد بن الحسن، ۱۴۰۱ق، وسائل الشيعه، ج ۱۱، ص ۲۱۴)

ترجمه: از محمد بن عرفه نقل شده که از امام رضا (ع) شنیدم که می‌گفت: رسول خدا (ص) می‌فرمود: هر گاه امت من از مسئولیت امر بمعروف و نهی از منکر شانه خالی کردند و آن را به یکدیگر واگذار کردند حتماً بدانند که با هلاکت و عذاب الهی روبرو خواهند شد.

امام رضا (ع) در این روایت اهمیت مسأله "امر به معروف و نهی از منکر" را از زبان پیامبر اسلام (ص) نقل می‌کند و تأکید می‌نماید که مبدا این مسأله را به هم دیگر واگذار کنیم که در این صورت با عذاب الهی روبرو خواهیم شد. آن حضرت در جایی دیگر اجرای امر به معروف و نهی از منکر را واجب می‌داند حتی به زبان. (ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، ۱۴۰۴ق، تحف العقول، ۴۴۴)

امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه برخی از دانشمندان و علما

مسئله امر به معروف و نهی از منکر هم از نظر نقلی و هم از نظر عقلی ضروری و لازم شمرده شده است بنابراین اغلب دانشمندان در این مورد ارائه مطلب نموده‌اند که حاکی از تأیید و تأکید آن‌ها در این مسأله است و چون پرداختن به همه آن‌ها در این نوشته مقدور نمی‌باشد بنابراین به دو مورد از آن‌ها به عنوان مثال اشاره می‌شود:

مارسال بوازار می‌گوید: دیانت اسلام، به دنبال تأسیس جامعه‌ای است که انسان‌ها، خواه فردی و خواه گروهی دستور دهنده نیکی (امر به معروف) و بازدارنده‌ی بدی (نهی از منکر) بوده باشد. بکار بستن این روش، تغییرات مطلوبی در شخصیت افراد بوجود می‌آورد و آن‌ها را وادار می‌دارد که در زندگی به ارزش‌های معنوی ارج نهند، پویایی اسلام مرهون امر به معروف و نهی از منکر است و بسیاری از اصول مهم دیگر از این اصل سرچشمه می‌گیرند. از تعالیم قرآن است که مسلمانان را به تعاون و مشارکت در امور اجتماعی ملتزم ساخته است.

اسلام، "من فردی" را به "من اجتماعی" مبدل ساخته است و مصلحت جامعه را بر

سود شخصی برتری داده است. (بوازار، مارسال، ۱۳۵۸، اسلام و حقوق بشر، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، صص ۸۳-۸۰)

امام خمینی (ره) رهبر کبیر انقلاب اسلامی ایران می‌فرماید:

از آنجا که حکومت اسلام حکومت مردم و قانون است و همه مردم در قدرت، شخصیت، احترام و مسئولیت شریک‌اند و از نظر قرآن افراد با ایمان بر یکدیگر ولایت دارند و نظارت آنها بوسیله امر به معروف و نهی از منکر مقرر شده و مسلمان کسی است که هرچه برای خود می‌خواهد برای دیگران نیز بخواهد و هرچه برای خود نمی‌پسندد برای برادران و خواهران دینی خود نیز روا ندارد.

نظارت مردم در حکومت اسلامی نیروی عظیمی است برای اجرای مقررات اخلاقی و مذهبی، سیاسی و اقتصادی و دریچه اطمینانی است برای حفظ جامعه از انحراف و سقوط. نظارت مردم با امر به معروف و نهی از منکر نه تنها نیروی عظیم اجرایی است بلکه اگر همه مردم به این فریضه مهم اجتماعی و سیاسی عمل کنند، بزرگترین دشمن را محو و نابود می‌سازند.

ملل گذشته نیز در اثر متروک شدن نظارت مردم هر دسته‌ای برای خود راهی در پیش گرفتند و شروع به تک روی کردند و در نتیجه پراکنده شدند و از همفکری با یکدیگر محروم گشتند و خود را از هر جهت کامل و بی‌عیب پنداشتند و هر گروهی نسبت به آنچه داشتند، شادمان شدند. (امام خمینی، روح الله، ۱۳۷۲، رساله نوین، ج ۴، ص ۲۰۶).

کوشش کنید که احکام اسلام را هم عمل کنید و هم وادار کنید که دیگران عمل کنند، همان طوری که هر شخصی و هر فردی موظف است که خودش را اصلاح کند، موظف است که دیگران را هم اصلاح کند، اصل امر به معروف و نهی از منکر برای همین است که جامعه را اصلاح کند. (امام خمینی، روح الله، ۱۳۷۵، صحیفه نور، ج ۱۰، ص ۱)

بایدها و نبایدهایی در عصر حاضر

دنیای کنونی با دنیای گذشته تفاوت‌ها و فاصله‌های زیادی دارد. اگر در قرون گذشته در جاهایی از دنیا گسترش علم بی‌رنگ بود امروزه با شتاب قابل توجه دور افتاده‌ترین

مکان‌های هر کشور را در می‌نوردد و مردم آن دیار را با راز و رمزهای موجود طبیعت آشنا می‌سازد، حدود و مرزها را بر می‌دارد تا مردم دنیا یکسان فکر کنند تا تصمیمات هماهنگی داشته باشند.

آن‌چه در دنیای تکنولوژی و تخصص، مردم را آزار می‌دهد عدم وجود تعهد و پای‌بندی نسبت به تخصص‌هاست اینجاست که باید قانونی واحد و کاملی تدوین شود که مردم همه دنیا بر آن قانون افتخار کنند و به آن پایبند باشند اما قانون هم به تنهایی کارگزار نیست بلکه بکارگیری صحیح آن تضمین‌کننده سلامتی و شادابی جامعه است و نباید از آن و تقویت‌کننده‌های آن غفلت نمود.

زندگی هر قدر پیچیده‌تر باشد قوانین مختلفی را می‌طلبد تا زوایای مختلف آن را تحت نظر داشته باشد. بنابراین در تمامی نظام‌های موجود دنیا گروهی مأمور ابلاغ و اجرای قوانین هستند ولی آیا عده‌ای محدود در جوامع بسیار پیچیده و پیشرفته می‌توانند به تنهایی از عهده این کار بسیار عظیم درآیند؟ به نظر می‌رسد سوالی باشد که جوابش خیلی سخت است و در آخر هم خواهیم گفت: نه.

در نظام اسلامی همه مردم در مقابل یکدیگر مسئول هستند و با وجود مأموران دولتی، وظیفه اصلاح جامعه از دیگران ساقط نمی‌شود اما حدود اجرای آن مشخص و تعریف شده است.

حق نظارت عمومی مردم نسبت به یکدیگر در چهارچوب قوانین شرعی و عرفی که در حقیقت موجب اجرای عدالت، تضمین‌کننده سعادت و کمال، ایجاد امنیت و موجب سلامتی جامعه خواهد بود، «امر به معروف و نهی از منکر» نامیده می‌شود.

مردم نباید این دو فریضه مهم را نادیده بگیرند و نباید در اجرای آن‌ها راه‌های غیر صحیح را انتخاب نمایند. شرع مقدس اسلام آن را واجب کرده و جوانب اجرای آن را هم ترسیم نموده است که عدم توجه به آن موجب شکست اهداف خواهد بود. باید امر به معروف و نهی از منکر نمود و نباید از شیوه‌ها، مراتب، آثار مثبت و یا منفی آن غفلت نمود. باید این امر را به عنوان «نظارت همگانی» در نظر گرفت و دقت کرد نظارت در این امر دخالت در امور دیگران نیست بلکه به دنبال اصلاح امور دیگران است.

توجه به روش‌های اجرای دو فریضه مهم امر به معروف و نهی از منکر بسیار حائز اهمیت است، زیرا اگر این فریضه‌ها به روش صحیحی انجام نگیرند نتیجه‌ای منفی داشته و موجب تنفر و انزجار خواهد گشت.

در مباحث اسلامی برای امر به معرف و و نهی از منکر سه مرحله اظهار تنفر قلبی، امر و نهی گفتاری و استفاده از قدرت (یا مرحله عملی) در نظر گرفته شده است که رعایت آن‌ها به ترتیبی که آمده می‌تواند در اجرای این فریضه مهم مفید واقع شوند. ضمن اینکه در صورت موثر بودن یک مرحله تجاوز به مرحله بعدی جایز نیست.

تاثیر امر به معروف و نهی از منکر در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها

اجرای امر به معروف و نهی از منکر هم دارای برکات اختصاصی بر مجریان امر می‌باشد از جمله اینکه: موجب جلب نصرت الهی می‌شوند (الحرالعاملی، محمد بن الحسن، ۱۴۰۱ق، وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۳۹۸)، موجب سلامتی دنیا و آخرت می‌گردد (آمدی، عبدالواحد، ۹۰۵ق، غررالحکم و دررالکلم، ج ۵، ص ۴۴۰)، موجب جلب رضایت الهی می‌شود. (مریم / ۵۵)، از امتیازات اهل معروف برخوردار می‌شوند. (الحرالعاملی، محمد بن الحسن، ۱۴۰۱ق، وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۵۲۵) و... و هم دارای برکات اجتماعی است چنان که امام باقر (ع) فرموده:

إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ سَبِيلُ الْأَنْبِيَاءِ وَ مِنْهَا جُ الصُّلْحَاءِ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ ...

(کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، ۱۴۰۵ق، فروع کافی، ج ۵، ص ۵۶)

امر به معروف و نهی از منکر موجب سازندگی جسمی در جامعه، استحکام نظام، شادابی جامعه، اجرای سایر فرایض دینی در جامعه می‌شود.

این امر موجب اقتدار مومنان (فیض الاسلام، علی النقی، ۱۳۵۱، ترجمه نهج البلاغه، ص ۱۱۰۰) و موجب تضعیف منافقان است. (توبه / ۶۷)

در مقابل ترک امر به معروف و نهی از منکر اثرات سوء و جبران ناپذیری را برای جامعه و افراد آن به وجود می‌آورد از جمله اینکه: مورد سرزنش خداوند قرار می‌گیرند (مانده / ۷۹)، موجب واژگونی قلب می‌شود (فیض الاسلام، علی النقی، ۱۳۵۱، ترجمه نهج البلاغه، حکمت ۱۲۶۴)، تسلط انسان‌های شرور بر آنها (فیض الاسلام، علی النقی، ۱۳۵۱،

نهج البلاغه، نامه ۴۷، ص ۴۲۲)، مشمول عذاب الهی قرار می‌گیرند (الحرالعاملی، محمد بن الحسن، ۱۴۰۱ق، وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۴۰۷) و ده‌ها اثرات سوئی که با تعطیلی امر به معروف و نهی از منکر گریبانگیر جامعه اسلامی می‌شود.

نتیجه‌گیری

با توجه به آیات قرآنی و متون روایی اجرای امر به معروف و نهی از منکر از مهم‌ترین دستورات الهی برای بندگانش است چنان‌که در آیات متعددی مردم را به سوی اجرای این فریضه مهم تشویق می‌کند و عدم اجرای آن را موجب نابودی سلامتی دین و دنیا و خذلان جامعه معرفی می‌نماید (آل عمران/ ۱۰۴، آل عمران/ ۱۱۰، آل عمران/ ۱۱۴، اعراف/ ۱۶۵، مریم/ ۵۵ و...)

در راستای همین تأکید پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه اطهار (ع) هم بر این امر همت والایی داشته‌اند چنان‌که آن پیامبر عظیم‌الشان اجرای این دو فریضه را موجب تضمین خیر و صلاح مردم معرفی کرده است (الحرالعاملی، محمد بن الحسن، ۱۴۰۱ق، وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۳۹۸) و در جای دیگر آمران به معروف و ناهیان از منکر را جانشینان خداوند در زمین معرفی می‌کند (طبرسی، شیخ ابوعلی الفضل بن الحسن، ۵۳۶ق، تفسیر مجمع البیان، ج ۴، ص ۴۸۴). و نیز حضرت علی (ع) اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر را موجب قوام شریعت می‌داند. (آمدی، عبدالواحد، ۹۰۵ق، غررالحکم و دررالکلم، ص ۵۱۸)

بنابراین آدمی بر اساس فطرت انسانی و اعتقادات دینی لازم است برای حفظ ماهیت فردی و اجتماعی خود بر این امر اهتمام خاص بورزد برای اینکه بتوان بر این امر جامه عمل پوشانید به نکاتی چند به صورت پیشنهادی اشاره می‌شود:

۱- فرهنگ سازی در میان مردم به طوری که اجرای این فریضه را همچون نماز بر خود فرض بدانند.

۲- آمران به معروف و ناهیان از منکر به صورت افتخاری واجد شرایط به کارگیری شوند (همانند خادمان افتخاری بقاع متبرکه)

۳- اداره خاص یا سازمانی ویژه بر این امر اختصاص داده شود.

۴- بر اداره این نوع موسسات مراجع عظام نظارت داشته باشد.

۵- مشوق های مادی و معنوی منطقی برای مجریان و عمل کنندگان مطلوب لحاظ

شود.

۶- عمل این موسسات طوری باشد که کجروان و منحرفان آن را در آخر سیر خود به

عنوان پناهگاهی برای خود بدانند که می تواند آن ها را با آغوش باز راهنمایی و نجات

دهد.

۷- در اماکن و وسایل نقلیه عمومی تبلیغات کافی به عمل آید و...

امید می رود که مردم آزاده و مسلمان دنیا به ارزش این امر مهم پی برده و در اعتلاء

و اجرای این دو فریضه مهم اهتمام بیشتری به خرج دهند. انشاءالله

فهرست منابع

- ۱- قرآن کریم کتاب الهی
- ۲- «نهج الفصاحه»، منسوب به حضرت رسول اکرم (ص)، مترجم: تابنده، ابوالقاسم، سازمان انتشارات جاویدان، چاپ هجدهم، تابستان ۱۳۶۳
- ۳- صبوحی صالح، ترجمه نهج البلاغه، انتشارات دارالهجره، قم، ۱۴۱۲ ق
- ۴- فیض الاسلام، علی النقی، ترجمه نهج البلاغه، تهران ۱۳۵۱
- ۵- آمدی، عبدالواحد، «غررالحکم و دررالکلم»، مترجم: محمدعلی انصاری، موسسه انتشارات امام عصر(ع)، چاپ اول، تهران، ۹۹۵ ق
- ۶- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، «تحف العقول»، انتشارات اسلامی و وابسته به موسسه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.
- ۷- الحر العاملی، الشیخ محمد بن الحسن، «وسائل الشیعه»، جلد ۱۱، تصحیح و تحقیق: شیخ عبدالرحیم ربانی شیرازی، کتابخانه اسلامی، تهران، ۱۴۰۱ ق.
- ۸- امام خمینی، روح اله، «صحیفه نور»، ج ۱۰، مؤسسه نشر آثار امام خمینی (ره)، تهران، ۱۳۷۵.
- ۹- امام خمینی، روح اله، «رساله نوین»، ج ۴، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۲.
- ۱۰- جمعی از نویسندگان (زیر نظر آیت اله مکارم شیرازی)، «تفسیر نمونه»، جلد‌های ۳، دارالکتب الاسلامیه، چاپ بیست و پنجم، تهران، پاییز ۱۳۶۹
- ۱۱- سبزه‌ای، محمدتقی، اهمیت و کارکردهای اجتماعی، تهران، نشر حدید، ۱۳۷۵
- ۱۲- طبرسی، شیخ ابوعلی الفضل بن الحسن، «تفسیر مجمع البیان»، مترجم: دکتر محمد مفتاح و حسین نوری، موسسه انتشارات فراهانی، تهران، ۵۳۶ ق
- ۱۳- علامه طباطبایی، سید محمدحسین، «تفسیر المیزان فی علوم القرآن»، ج ۳ (۲۰ جلدی)، مترجم: سید محمدباقر همدانی، قم، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی، ۱۳۶۳
- ۱۴- علامه مجلسی، ملا محمدباقر، «بحار الانوار»، موسسه الوفا، (۱۱۰ جلدی) جلد‌های ۷۲ و ۱۰۰، بیروت، ۱۴۰۴ ق.

- ۱۵- کمالی دزفولی، سید علی، «شناخت قرآن»، انتشارات فجر، تهران، ۱۳۶۴
- ۱۶- کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، «فروع کافی»، ج ۵، دارالأضواء، ۳۳۸ق، بیروت، با تصحیح و تعلیق علی اکبر غفاری، ۱۴۰۵ق
- ۱۷- مارسال بوازار، «اسلام و حقوق بشر»، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۸
- ۱۸- مطهری، مرتضی، «ده گفتار»، انتشارات صدرا، تهران، ۱۳۶
- ۱۹- نوری، میرزا حسین، «مستدرک الوسائل»، ج ۱۲، قم، موسسه آل بیت، ۱۴۰۸ ق.

